

Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasında regional əməkdaşlıq

¹ Enes Yıldırım

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250203018>

Xülasə: Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan Sovet İttifaqının dağılmasından sonra inkişaf etdirilən üçtərəfli əməkdaşlıq sayəsində enerji, nəqliyyat və təhlükəsizlik sahələrində güclü tərəfdaşlıq əlaqələri qurulub. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Cənubi Qafqaz Təbii Qaz Boru Kəməri və TANAP kimi layihələr regionun enerji təchizatı təhlükəsizliyini artırır, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Orta Dəhliz təşəbbüsü isə Çindən Avropaya qədər uzanan yeni “Dəmir İpək Yolu” yaradıb. Azad ticarət sazişləri və SOCAR-ın investisiyaları iqtisadi integrasiyanı dərinləşdirib, müntəzəm müdafiə təlimləri və 2021-ci il Şuşa Bəyannaməsi təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı gücləndirib.

Bununla belə, infrastruktur çatışmazlıqları, xarici aktorlar arasında geosiyasi rəqabət və regional münafişələr kimi problemlər qalmaqdadır. Qarşıdakı dövrdə Ermənistanla sülh danışıqlarında irəliləyiş, Orta Dəhlizin tam işləməsi, yaşıl enerji və rəqəmsal transformasiya sahəsində birgə səylər üçtərəfli əməkdaşlığı daha da artırmağa bilər.

Açar sözlər: *Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan əməkdaşlığı; enerji dəhlizləri; Orta dəhliz; azad ticarət; müdafiə sahəsində əməkdaşlıq; regional sabitlik*

Giriş

Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan Cənubi Qafqazın geosiyasi mənzərəsində yerləşən, tarixən birbirinə bağlı üç dövlətdir. Türkiyənin Sovet İttifaqının dağılmasından sonra müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan və Gürcüstanla əlaqələri regional sabitliyin qorunmasında, enerji və nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafında, global geosiyasi dəyişikliklərə uyğunlaşmasında həlledici rol oynamışdır. Türkiyə yeni müstəqil dövlətləri sürətlə tanımaqla regional sabitliyə töhfə verməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu, Azərbaycan və Gürcüstan isə müstəqilliklərini möhkəmləndirmək, beynəlxalq səviyyədə tanınmaq və iqtisadiyyatlarını transformasiya etmək üçün xarici dəstəyə ehtiyac duyurdu. 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən bu üç ölkə arasında münasibətlər ikitərəfli razılaşmaları aşmış və “üçtərəfli əməkdaşlıq” kimi müəyyən edilən daimi formata çevrilmişdir. Bu məqalədə Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan üçtərəfli əməkdaşlığının tarixi keçmişi, onun enerji və nəqliyyat layihələri vasitəsilə iqtisadi integrasiyası, təhlükəsizlik ölçüsü və qarşıya çıxan problemlər təhlil edilir və gələcək mümkün istiqamətlər müzakirə edilir.

¹ Yıldırım, E. Doktorant, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5258-4034>.

1. Tarixi Məlumat və Diplomatik Çərçivə

1.1 Müstəqillikdən sonrakı dövr və ilkin əlaqələr

Sovet İttifaqının dağılması Cənubi Qafqazda siyasi və iqtisadi boşluq yaratdı. Türkiyə postsovet qonşularını tanıyan, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanı rəsmən tanıyan və regional sülhü dəstəkləyən ilk ölkələr sırasında olub. Bu dövrdə Ankaranın prioritetləri regionun müstəqil dövlətlərinin ərazi bütövlüyünü qorumaq, Avro-Atlantik qurumlarla integrasiyanı təşviq etmək və Mərkəzi Asiyaya çatan enerji və nəqliyyat dəhlizlərində körpü rolunu oynamaqdan ibarət idi (Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, 2024). Moskvadan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan və Gürcüstan iqtisadi kövrəklik və daxili siyasi qeyri-sabitliklə üzləşdi. Bu dövrdə Bakı və Tbilisi neft və təbii qaz kimi enerji resurslarını qlobal bazarlara çıxarmaq və iqtisadiyyatlarını şaxələndirmək üçün xarici tərəfdaşlar axtarıblar. Türkiyə həm coğrafi yaxınlıq, həm də mədəni əlaqələrə görə təbii tərəfdaş kimi meydana çıxdı.

1.2 Üçtərəfli Formatın və Bəyannamələrin Doğulması

2000-ci illər üç ölkə arasında münasibətlərin institusionallaşmasının şahidi oldu. 2012-ci ildə Trabzonda keçirilən xarici işlər nazirlərinin ilk üçtərəfli görüşündə imzalanan Trabzon Bəyannaməsi tərəfləri suverenlik və ərazi bütövlüyünə hörmət, transsərhəd təhdidlərlə birgə mübarizə, enerji və nəqliyyat layihələrinin dəstəklənməsinə dair razılığa gəlib (Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, 2012). İstanbulda imzalanan 2018-ci il bəyannaməsi regional problemlərin sülh yolu ilə həllinə və müdafiə sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə çağıran əvvəlki öhdəlikləri bir daha təsdiqləyib. Bu bəyannamələrdə iqtisadi layihələr (BTC, BTE və BTQ) vurğulanmış və Abxaziya, Cənubi Osetiya və Dağlıq Qarabağ kimi münaqişələrin beynəlxalq hüquq çərçivəsində həllinin zəruriliyi vurğulanmışdır. Bundan başqa, Azərbaycanın 2021-ci ildə Qarabağda qazandığı qələbədən sonra Şuşa Bəyannaməsi imzalanıb. Bu sənəd Türkiyə və Azərbaycanı müttəfiq elan edərək, iki dövlətin müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı təhdidlərə qarşı bir-birlərinə hərbi dəstək verəcəklərini bəyan edirdi (Azərbaycan Prezidenti, 2021). Bəyannamədə həmçinin nəqliyyat və enerji xətlərinin inkişafı, Zəngəzur dəhlizinin və Naxçıvan-Qars dəmir yolunun tikintisi, birgə müdafiə təlimləri (Azərbaycanın Prezidentliyi, 2021) kimi konkret layihələr öz əksini tapıb. Gürcüstan isə öz ərazi bütövlüyü ilə bağlı həssaslığına görə Şuşa Bəyannaməsinin iştirakçısı olmasa da, üçtərəfli format çərçivəsində suverenlik prinsipini qətiyyətlə vurğulamaqda davam edir.

1.3 Minilateralizm və Beynəlxalq Mühit

2010-cu və 2020-ci illərdə qlobal güc mərkəzlərinin çoxqütblü struktura çevrilməsi nəticəsində kiçik dövlətlərin çevik ittifaqlara keçməsi “minitərəflilik” anlayışını ön plana çıxardı. TRENDS-in araşdırma hesabatında qeyd olunur ki, Türkiyə Azərbaycanı Cənubi Qafqaz siyasətinin mərkəzinə yerləşdirməklə pragmatik minitərəfli əməkdaşlıq modeli qurdu; beləliklə, böyük güclərdən asılılıq azaldı və regional potensial və davamlılıq artdı (Trends Research & Advisory, 2025). Gürcüstan Avropa İttifaqı və NATO ilə integrasiya məqsədindən əl çəkməsə də, Türkiyə və

Azərbaycanla regional layihələrdə əməkdaşlığın iqtisadi və geosiyasi faydalarını görüb. Bununla belə, Tbilisi Rusiyanın hərbi təzyiqləri və separatçı bölgələr səbəbindən incə balanslaşdırma aktı həyata keçirir. 2023-cü ildə Bakının təşviqi ilə yaradılan “3+3” platforması (Azərbaycan, Ermənistan, İran, Rusiya, Türkiyə və Gürcüstan) bütün regional oyunçuları bir araya gətirməyi hədəfləsə də, Gürcüstan 2023-cü ilin noyabrında bu platformadan rəsmən çıxıb (Caliber.az, Quliyev, 2023).

2. Enerji əməkdaşlığı

2.1 Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Neft Boru Kəməri

Enerji sahəsində əməkdaşlıq üçtərəfli münasibətlərin təməli daşıdır. 1990-cı illərin ortalarında yaranmış Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri Azərbaycanın Xəzər dənizindəki neft ehtiyatlarını dünya bazarlarına birləşdirmək üçün işlənib hazırlanmışdır. BP-nin rəsmi məlumatlarına görə, 1768 kilometr uzunluğunda boru kəməri Türkiyənin Ceyhan limanına çatır, gündəlik nəqliyyəti qabiliyyəti təxminən 1,2 milyon bareldir və üç ölkə üzrə ümumilikdə səkkiz nasos stansiyasına malikdir (BP Azərbaycan, 2025). Bakıdan başlayan və Gürcüstan ərazisindən keçərək Türkiyənin Şərqi Aralıq dənizi sahillərinə qədər uzanan boru kəməri Rusiya və İrandan tranzit marşrutlarına alternativ təklif edir. Anadolu Agentliyi xəbər verir ki, 2006-cı ildə fəaliyyətə başlayan boru kəməri 2025-ci ilin ortalarına qədər 4,6 milyard barel (605 milyon ton) xam neft nəql edib; 2025-ci ilin ilk altı ayında 106 milyon barel nəql edilib (Kazancı, 2025). BTC boru kəməri Azərbaycanın dövlət neft şirkəti, SOCAR, beynəlxalq enerji şirkətləri və Türkiyənin BOTAŞ şirkətinin iştirakı ilə istismar edilir. Türkiyə boru kəmərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün hərbi hissələr yerləşdirib. Layihə regional iqtisadiyyatlar üçün tranzitdən milyardlarla dollar gəlir əldə edib və Bakının enerji gəlirlərini artırmaqla onun iqtisadi müstəqilliyini möhkəmləndirib.

2.2. Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE) / Cənubi Qafqaz Təbii Qaz Boru Kəməri

BTC boru kəmərinin uğuru təbii qaz sektorunda oxşar boru kəmərinin tikintisinə təkan verib. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (BTE və ya Bakı-Tbilisi-Ərzurum) 691 kilometr uzunluğundadır və Azərbaycanın Şahdəniz yatağından çıxarılan qazı Gürcüstan və Türkiyəyə nəql edir (BP Azərbaycan, 2024). 2006-cı ilin sonunda fəaliyyətə başlayan və diametri 42 düymlik borulardan ibarət olan boru kəməri qazın Avropaya nəqli üçün 2020-ci ildə genişləndirilib və gündəlik ötürmə qabiliyyəti 62,8 milyon kubmetrə çatdırılıb (BP Azerbaijan, 2024). BTE Gürcüstanın enerji təhlükəsizliyini artırır və Türkiyənin təbii qaz təchizatı mənbələrini şaxələndirir. Kəmərin ən mühüm elementlərindən biri onun Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) ilə integrasiyasıdır. Bu integrasiya Azərbaycan qazını əvvəlcə Türkiyəyə, sonra isə Avropaya nəql edən Cənub Qaz Dəhlizini yaradır.

2.3. Trans-Anadolu (TANAP) və Trans-Adriatik (TAP) boru kəmərləri

TANAP Cənub Qaz Dəhlizinin ən uzun və ən bahalı hissəsidir. 1850 kilometrlik boru kəməri 56 düym diametrli boru kəmərləri ilə tikilib və 2018-ci ildə prezidentlər Rəcəb Tayyib Ərdoğan və

İlham Əliyevin iştirak etdiyi mərasimlə açılıb. Onun ilkin gücü 16 milyard kubmetr (bunun 10 milyard kubmetri Avropaya göndəriləcək), gələcək investisiyalarla potensialın 31 milyard kubmetrə çatdırılması planlaşdırılır. TANAP-ın iqtisadi dəyəri təxminən 8 milyard dollardır ki, bu da Türkiyənin enerji təchizatı təhlükəsizliyini gücləndirir və tranzit gəlirlərinə töhfə verir. Bu boru kəməri qazı BTE-dən TAP-a birləşdirdiyi Qərbi Anadoludakı Avropa birləşmə nöqtəsi olan İpsala/Kipoiyə çatdırır. TAP isə Yunanıstandan Adriatik dənizi və İtaliya vasitəsilə Albaniyaya qədər uzanır. İlk ötürmə qabiliyyəti 10 milyard kubmetr olan boru kəməri 2026-cı ildən başlayaraq 1,2 milyard kubmetrlik ilk genişləndirmə mərhələsinə keçəcək. TAP-ın ümumi ötürmə qabiliyyəti 20 milyard kubmetrə qədər artırıla bilər və Avropanın Rusiya qazından asılılığını azaltmaq üçün nəzərdə tutulub.

2.4. Enerji sahəsində qarşılıqlı asılılıq və investisiyalar

Enerji layihələri tərəflər arasında dərin iqtisadi qarşılıqlı asılılıq yaradıb. SOCAR-ın Türkiyəyə yatırdığı sərmayələr STAR neft emalı zavodu və PETKİM kimi obyektlər vasitəsilə Türkiyə iqtisadiyyatına birbaşa töhfə verməklə yanaşı, onu Azərbaycanın xaricdəki ən böyük sərmayəçisinə çevirir. Air Center hesabatına görə, SOCAR qazpaylayıcı şəbəkəni idarə edir və ölkənin ən böyük özəl investorlarından biri olan SOCAR Georgia Gas vasitəsilə Gürcüstanda iş yerləri yaradır (Air Center, 2024). Bunun müqabilində Türkiyə və Gürcüstan BTC və TANAP kimi layihələrdə iştirak edərək Azərbaycana enerji infrastrukturunu və maliyyə dəstəyi verir. Bu qarşılıqlı asılılıq ikitərəfli münasibətlərdə siyasi gərginliyi azaldıb və onların enerji təchizatı üzərində sövdələşmə gücünü artırıb.

3. Nəqliyyat və Bağlantı Layihələri

3.1 Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu

Üçtərəfli əməkdaşlığın ikinci sütunu logistika və nəqliyyat infrastrukturunun inkişafıdır. 2017-ci ildə istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu xətti Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə qədər uzanan “Dəmir İpək Yolu”nun əsasını təşkil edir. 829 kilometrlik xəttin Gürcüstan sərhədindəki 178 kilometrlik Marabda-Axalkalaki hissəsinin modernləşdirilməsi, Axalkalakidən Qarsa 153 kilometrlik yeni xəttin tikintisi və Türkiyə tərəfində 76 kilometrlik əlaqə də daxil olmaqla üç mərhələdə başa çatdırıldığı bildirilir (Caliber.az; E2201, Caliber.az; Research Institute, E2201). Azərbaycan xəttin modernləşdirilməsi üçün Gürcüstana aşağı faizli kredit verib və maliyyə yükünü öz üzərinə götürüb (Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu, 2017). BTQ-nin ilkin olaraq illik sərnəşin və 6,5 milyon ton yük daşıma qabiliyyətinə malik olması, uzunmüddətli perspektivdə isə 3 milyon sərnəşin və 17 milyon ton yük daşıma qabiliyyətinə çatması planlaşdırılırdı (Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu, 2017). Bununla belə, 2024-cü ilə qədər xəttin faktiki yük daşımaları öz gücündən aşağı, ildə təxminən 500.000 ton olaraq qaldı (Caliber.az, 2024). Bununla belə, 2024-cü ildə Azərbaycan Dəmir Yolları Gürcüstan hissəsini 250 milyon dollara modernləşdirərək, ötürmə qabiliyyətini 1 milyon tondan 5 milyon tona çatdırıb və gələcəkdə 17 milyon tona çatdırmağı hədəfləyib (Air Center, 2024).

BTQ Orta Dəhliz (Trans-Xəzər Şərq-Qərb Orta Dəhliz) kimi tanınan beynəlxalq ticarət yolunun mərkəzində yerləşir. Bu dəhliz Çindən gələn yüklərin Xəzər dənizi vasitəsilə Bakıya, oradan isə Gürcüstan və Türkiyə vasitəsilə Avropaya çatdırılmasına imkan verir. Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi bildirir ki, Orta Dəhliz Rusiya və İran ərazisindən keçən şimal və cənub dəhlizlərinə nisbətən daha qısa və qənaətcildir və İstanbuldakı Marmaray tuneli və Yavuz Sultan Səlim körpüsü kimi meqalayihələrlə integrasiya marşrutun gediş müddətini 15 günə qədər azaldır (Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi, 2024-cü il). BTQ xəttindən Özbəkistan, Türkmənistan və Çin kimi Mərkəzi Asiya ölkələri də istifadə edir və beləliklə, Xəzər dənizi ilə nəqliyyatı canlandırır (Caliber.az, 2024; Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu, 2017).

3.2 Lapis Lazuli və Zəngəzur dəhlizləri

Orta Dəhlizlə əlaqəli digər layihələrə Lapis Lazuli dəhlizi və Zəngəzur dəhlizi daxildir. Lapis Lazuli sazişi Əfqanıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə tərəfindən 2017-ci ilin noyabrında Aşqabadda imzalanmış sazişdir. Razılaşmaya əsasən, Əfqanıstanın Torqundi limanından başlayan marşrut Türkmənistanın Aşqabad və Türkmənbaşı limanlarına, oradan isə Xəzər dənizi vasitəsilə Bakıya, daha sonra isə Gürcüstandan keçərək Türkiyəyə (A17, ATRAC bazarlarına) çatır. “Lapis Lazuli” adının mənşəyi lapis lazuli daşının Əfqanıstandan Orta Asiyaya daşındığı qədim yoldur. Bu dəhliz müharibə şəraitində olan Əfqanıstanın İran və Pakistandan asılılığını azaltmaq və Mərkəzi Asiya ölkələri üçün alternativ marşrut yaratmaq məqsədi daşıyır. 2018-ci ildə pilot daşıma həyata keçirilib; Sonrakı razılaşmalar vasitəsilə tutum artırıldı və dəhliz Mərkəzi Dəhlizinin bir hissəsi oldu (Caliber.az, 2025a).

Zəngəzur dəhlizi 2020-ci il Dağlıq Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan və Ermənistan arasında imzalanmış üçtərəfli bəyannaməyə əsaslanan nəqliyyat layihəsidir. Bu layihə Azərbaycanın qərb rayonları ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında əlaqəni bərpa edəcək və daha sonra Türkiyəyə uzanan dəmir yolu və magistral xətti yaradacaq. Caliber.az-ın məlumatına görə, Türkiyə ilə Naxçıvan arasında 223,9 kilometrlik Qars-İğdır-Naxçıvan dəmir yolunun 5 il ərzində tikintisi planlaşdırılır. Həmin hesabatda Azərbaycanın öz maliyyəsi ilə Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun (110,4 km) inşa edildiyi və tunellər, körpülər və stansiyalar daxil olmaqla layihənin 60%-dən çoxunun tamamlandığı qeyd edilib (Caliber.az, 2025a). Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev “Zəngəzur dəhlizi indi qəbul edilmiş konsepsiyadır” deyərək, onun regional nəqliyyat şəbəkəsinin tərkib hissəsi olduğunu vurğuladı (Caliber.az, 2025a). Tamamlandıqdan sonra Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı uçurum aradan qalxacaq və region Mərkəzi Asiya ilə Avropa arasında ticarətdə daha böyük rol oynayacaq.

3.3. Marmaray, Yavuz Sultan Səlim Körpüsü və Digər Keçidlər

Türkiyənin nəqliyyat meqalayihələri üçtərəfli əməkdaşlığın regional və global təsirini dəstəkləyən tamamlayıcı elementlərdir. 2013-cü ildə xidmətə girən Marmaray tuneli Asiya və Avropa qitələri arasında dəmir yolu əlaqəsi qurdu, Yavuz Sultan Səlim Körpüsü isə Orta Dəhlizin davamlılığını təmin edərək dəmir yolu və avtomobil yollarını gücləndirdi. Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi bildirir ki, Marmaray tuneli qatarların Orta Dəhliz vasitəsilə Avropaya fasiləsiz keçməsinə təmin etməklə,

ümumi tranzit müddətini 18 gündən 15 günə endirir (Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi, 2024). Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu ilə integrasiya olunmuş bu layihələr Orta Dəhlizi cəlbedici və rəqabətli edib.

4. Ticarət və İqtisadi İntegrasiya

4.1. Azad Ticarət Sazişləri və Ticarət Həcmi

İqtisadi integrasiya ticarət həcmnin artması və üç ölkə arasında gömrük maneələrinin aradan qaldırılması ilə dəstəklənir. Türkiyə ilə Gürcüstan arasında 2007-ci il noyabrın 21-də imzalanmış azad ticarət sazişi 2008-ci il noyabrın 1-də qüvvəyə minib, gömrük rüsumlarını böyük ölçüdə aradan qaldırıb (Türkiyə Ticarət Nazirliyi, 2008). 1996-cı il martın 8-də Azərbaycan və Gürcüstan arasında azad ticarət sazişi imzalanıb və həmin il qüvvəyə minib (Türkiyə Gömrük Komitəsi, 1996). Bu sazişlər xüsusilə Gürcüstan iqtisadiyyatının liberallaşmasına və regiondaxili ticarətin artmasına töhfə verib.

Gürcüstanın xarici ticarəti, 2024 və 2025-ci il məlumatları kontekstində Türkiyə və Azərbaycanın əhəmiyyətini vurğulayır. Civil.ge-nin 2025-ci il hesabatına görə, 2025-ci ilin yanvar-iyun ayları arasında Gürcüstanın xarici ticarət həcmi 3,23 milyard dollar ixrac, 8,7 milyard dollar idxal olmaqla 11,93 milyard dollar olub. Türkiyə 1,29 milyard dollar idxalla Gürcüstanın ilk ticarət tərəfdaşdır, Azərbaycan isə 341,8 milyon dollar ixracı üçüncü yerdədir (Civil.Georgia, 2025). 2024-cü il üçün məlumatlar da oxşar tendensiyaları göstərir: Civil.ge xəbər verir ki, Türkiyə 2024-cü ildə Gürcüstanın ən böyük idxal tərəfdaşı (2,77 milyard dollar) və Azərbaycanın üçüncü ən böyük ixrac tərəfdaşı (720 milyon dollar) olub (Civil.Georgia, 2024). Bu məlumatlar Gürcüstanın ticarət dövriyyəsinin əhəmiyyətli hissəsinin Türkiyə və Azərbaycanla həyata keçirildiyini göstərir ki, bu da azad ticarət sazişlərinin effektivliyini nümayiş etdirir.

Son illər Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsi də artıb. TradingEconomics məlumatları göstərir ki, 2024-cü ildə Azərbaycanın Türkiyəyə ixracında ən böyük məhsullar mineral yanacaq və yağlar (3,37 milyard dollar), pambıq (168,90 milyon dollar) və alüminium (117 milyon dollar); Türkiyənin Azərbaycana ixracı isə maşın (456,88 milyon dollar), elektrik avadanlıqları (344,40 milyon dollar), plastik (158,62 milyon dollar) və nəqliyyat vasitələri (140,58 milyon dollar) kimi məhsullardan ibarət olmaqla daha müxtəlifdir (TradingEconomics, 2024). Bu rəqəmlər Azərbaycanın enerji ixracına və Türkiyənin sənaye mallarının ixracına əsaslanan gəlir modelini ortaya qoyur.

4.2. İnvestisiya və Maliyyələşdirmə

Qarşılıqlı investisiyalar ticarət əlaqələrini dərinləşdirən başqa bir ölçüdür. SOCAR Türkiyəyə qoyduğu sərmayələr sayəsində STAR Neft Emalı Zavodu, Petkim Neft-Kimya Holding və TANAP layihələri vasitəsilə 20 milyard dollardan çox sərmayə qoyub. Bu investisiyalar Türkiyənin neft-kimya və enerjidən xaricdən asılılığını azaldır və yerli iş yerləri yaradır. Türkiyə tərəfində isə BOTAS və TPAO-nun Azərbaycan yataqlarında payları Türkiyə kapitalının Bakının enerji layihələrində iştirakını gücləndirib. Gürcüstanda investisiyalar xüsusilə nəqliyyat və enerji

infrastrukturunda cəmlənib; SOCAR Gürcüstanın təbii qazpaylayıcı şəbəkəsini modernləşdirib və ölkənin enerji təchizatı təhlükəsizliyinə töhfə verib (Air Center, 2024). Türkiyənin Gürcüstanın pərakəndə satış, bankçılıq və turizm sektorlarına investisiyaları var. Bu qarşılıqlı investisiya axınları üç ölkənin iqtisadiyyatının integrasiyasına töhfə verir və onların xarici şoklara davamlılığını artırır.

5. Təhlükəsizlik və Müdafiə Əməkdaşlığı

5.1. Üçtərəfli Müdafiə Formatı və Hərbi Təlimlər

Üç ölkənin təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı iqtisadi əlaqələrdən kənara çıxan strateji tərəfdaşlığa əsaslanır. 2012-ci ildə xarici işlər nazirləri tərəfindən imzalanmış Trabzon Bəyannaməsi müdafiə sahəsində əməkdaşlığın artırılmasını və müntəzəm üçtərəfli görüşlərin keçirilməsini tələb edirdi (Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi, 2012). 2014-cü ildə Qarsda keçirilən görüşdə müdafiə nazirləri arasında daimi əlaqə xətti yaradılıb və 2016-cı ildən birgə hərbi təlimlər keçirilməyə başlanıb. 2024-cü ildə Batumidə keçirilən üçtərəfli müdafiə nazirləri görüşündə Türkiyənin müdafiə naziri Yaşar Gülər “Tərəfdaş ölkələrimizin sülh və sabitlik içində yaşaya bilməsi üçün müdafiə sahəsində əməkdaşlığımızı dərinləşdirməyə qərarlıyıq” ifadəsi ilə protokol imzalayıb (DefenceTurk, 2024).

Müdafiə sahəsində əməkdaşlıq sahəsində ən diqqətəlayiq inkişaf Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 2021-ci ildə imzalanmış Şuşa Bəyannaməsidir. Bəyannamə iki ölkə arasında müdafiə və təhlükəsizlik sahələrində tam əməkdaşlıq və qarşılıqlı hərbi dəstəyi nəzərdə tutan “müttəfiqlik” münasibətləri yaradır (Azərbaycan Prezidenti, 2021). Bəyannamənin 6-cı maddəsinə əsasən, tərəflərdən birinin suverenliyinə və ya ərazi bütövlüyünə potensial təhlükə yaranarsa, beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində birgə məsləhətləşmələr aparılacaq və lazımi tədbirlər görülməli (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2021-ci il). Gürcüstan bu sazişin tərəfi olmasa da, Türkiyə və Azərbaycanla müntəzəm üçtərəfli təlimlərdə iştirak edir. Bundan başqa, Gürcüstan NATO ilə əməkdaşlıq proqramları çərçivəsində Qərblə hərbi əlaqələr saxlayır.

5.2. Təhlükəsizlik Problemləri və Regional Münaqişələr

Cənubi Qafqazda mürəkkəb təhlükəsizlik mühiti üçtərəfli əməkdaşlığın problemlərini daha da gücləndirir. Azərbaycanın 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağ üzərində nəzarəti bərpa etməsi münaqişənin miqyasını dəyişdi, Türkiyənin hərbi dəstəyi Bakını gücləndirdi, eyni zamanda Rusiyanın regiondakı rolu şübhə altına alındı. Xəzər-Alp Cəmiyyətinin təhlilinə görə, üçtərəfli tərəfdaşlıq ilkin olaraq iqtisadiyyata fokuslansa da, müharibədən sonrakı dövrdə təhlükəsizlik ölçüsünü dərinləşdirib və Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı rolunu artırıb (Xəzər-Alp Cəmiyyəti, 2025). Lakin bu vəziyyət Gürcüstanın iki separatçı regionu (Abxaziya və Cənubi Osetiya) və Rusiyanın hərbi mövcudluğunun davam etməsi ilə bağlı Moskva ilə gərginlik kimi təhlükəsizlik riskləri yaradır. Gürcüstan Türkiyə və Azərbaycanla yaxınlaşsa da, Rusiya və İranın mənfi reaksiyalarından ehtiyat edir və buna görə də çoxtərəfli platformalarda balanslaşdırılmış siyasət

yürütməyə çalışır. Onun 3+3 platformasına qoşulmaqdan imtina etməsini də bu kontekstdə şərh etmək olar (Caliber.az, 2025b).

6. Çağırışlar və Məhdudiyyətlər

6.1. İnfrastruktur və Maliyyə Məhdudiyyətləri

Regional layihələrin uğuru təkcə siyasi iradədən deyil, həm də maliyyə resurslarından və texniki imkanlardan asılıdır. Planlaşdırılan gücündən aşağı olan BTQ dəmir yolu, yavaş yük axını və maliyyə tələbləri bunu nümayiş etdirir (Caliber.az, 2024). Azərbaycanın 250 milyon dollarlıq modernləşdirmə sərmayəsi potensialını artırırsa da, xəttin tam potensialına çatması üçün Gürcüstan tərəfində liman infrastrukturunun gücləndirilməsi və gömrük prosedurlarının sürətləndirilməsi zəruridir. Zəngəzur dəhlizi layihəsi Ermənistanla sülh prosesindən asılıdır; İrəvanın təhlükəsizliklə bağlı narahatlıqları və İranın alternativ marşrut təklif etmək söyləri layihənin vaxtında başa çatdırılmasına mane ola bilər (Caliber.az, 2025a). Lakin Lapis Lazuli dəhlizi Əfqanıstandakı siyasi qeyri-sabitlik və təhlükəsizlik riskləri səbəbindən həssasdır.

6.2. Geosiyasi rəqabət və xarici qüvvələrin rolu

Cənubi Qafqazda Rusiya, İran, Avropa Birliyi, Çin və ABŞ kimi aktyorların müxtəlif maraqları var. Rusiya regionda hərbi mövcudluğunu saxlayır və Gürcüstanı təzyiq altında saxlamaq üçün Cənubi Osetiya və Abxaziyaya öz təsirini göstərir. İran Azərbaycanla gərginliyə səbəb olan Zəngəzur dəhlizinin onun ölkəsindən yan keçməsinin qarşısını almaq üçün alternativ yollar təklif edib (Caliber.az, 2025a). Çin isə Orta Dəhlizi “Bir Kəmər və Yol” təşəbbüsünün bir hissəsi hesab edir, lakin marşrutun təhlükəsizliyi və iqtisadi məqsədəuyğunluğu ilə bağlı ehtiyatlı davranır. Avropa İttifaqı Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə enerji təchizatını şaxələndirməyə çalışsa da, AI-nin region üçün əlaqəyə dair “bütöv” baxışının olmaması və siyasi fikir ayrılıqlarını adekvat şəkildə izah edə bilməməsi ilə bağlı tənqidlər səsləndirilib.

6.3. Asimmetrik Güc və Münasibətlərin Balanssızlığı

Üç ölkənin ekonomik ve askeri güçleri arasında belirgin eşitsizlikler vardır. Türkiye, NATO üyesi ve bölgesel bir güç olarak daha geniş kapasitelere sahiptir; Azerbaycan petrol ve gaz gelirleri sayesinde ekonomik anlamda güçlüdür; Gürcistan ise sınırlı kaynaklara ve güvenlik risklerine sahiptir. Caspian-Alpine Society'ye göre, Türkiye'nin askeri ilişkileri Azerbaycan'la Gürcistan'dakinden çok daha derindir; bu durum Gürcistan'ın zaman zaman kendisini marjinal hissetmesine yol açmaktadır (Caspian-Alpine Society). Ayrıca, Türkiye'nin kendi ekonomisindeki dalgalanmalar ve siyasi belirsizlikler, bölgesel projelerin finansmanını olumsuz etkileyebilir. Bu eşitsizlikler yönetilmediğinde, işbirliğinin sürdürülebilirliği için uzun vadeli riskler yaratır.

7. Gələcək Perspektivlər

7.1. İnküziv Sülh və Əməkdaşlıq

Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan üçtərəfli əməkdaşlığı region ölkələrinin ümumi maraqlarını qoruyur, eyni zamanda uzun müddətdir davam edən həll olunmamış münaqişələrə rəvac verir. 2023-cü ilin sonunda Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh danışıqlarının irəliləməsi regionda nəqliyyat xətlərinin yenidən açılması və potensial olaraq Ermənistanın əməkdaşlıq şəbəkələrinə daxil edilməsi imkanlarını açıb (TRENDS Araşdırma, 2025). Əgər sülh əldə olunarsa, Zəngəzur dəhlizi və digər nəqliyyat layihələri daha sürətlə inkişaf edə bilər. Gürcüstan Abxaziya və Cənubi Osetiya problemlərinin həlli üçün beynəlxalq forumlarda dəstək istədikcə, regionda sülh yolu ilə həll perspektivi güclənə bilər. Beləliklə, üçtərəfli format regional təhlükəsizlik birliyinə çevrilə bilər.

7.2. Orta dəhlizin genişləndirilməsi

Orta Dəhliz global təchizat zəncirlərinin dayanıqlığını artırmaq və Çin ilə Avropa arasında ticarəti sürətləndirmək üçün böyük potensiala malikdir. Bakı-Tbilisi-Qars xəttində tutumun artırılması, Marmaray tunelinin tam integrasiyası və Qars-İğdır-Naxçıvan dəmir yolunun tamamlanması tranzit müddətlərini qısaldır və xərcləri azaldacaq. Bundan əlavə, Orta Dəhliz şimal və cənub alternativlərinə nisbətən daha az siyasi risklər yaradır və pandemiya və ya müharibələr kimi global şoklara davamlılıq təmin edə bilər. Türkiyənin “Nəqliyyat və Logistika Baş Planı” çərçivəsində Mersin, Filyos və Çandarlıda logistika mərkəzlərinin yaradılması nəzərdə tutulur, Azərbaycan isə Bakı Ələt Limanını genişləndirərək onu regional mərkəzə çevirməyi hədəfləyir.

7.3. Enerji keçidi və yaşıl çevrilmə

Global enerji keçidi neft və qaz təchizatına əsaslanan biznes modellərini yenidən formalaşdırır. Azərbaycan öz karbohidrogen gəlirlərini bərpa olunan enerji layihələrinə və hidrogenə sərmayə etməklə enerji portfelini şaxələndirməyə çalışır, Türkiyə isə bərpa olunan enerji potensialını sürətlə genişləndirir və TANAP vasitəsilə nəql edilən qazı hidrogenlə qarışdırmağa çalışır. Avropa Birliyinin yaşıl sövdələşmə siyasətləri Cənub Qaz Dəhlizində qalıq yanacaq investisiyalarının uzunmüddətli davamlılığını şübhə altına qoysa da, üç ölkə enerji dəhlizlərini transformasiya etmək üçün birlikdə hərəkət etməlidir. Hidrogen və bərpa olunan enerji sahəsində birgə təşəbbüslər əməkdaşlığın gələcəyini formalaşdırmağa bilər.

7.4. Rəqəmsallaşma və İnnovasiya

2018-ci ildə İstanbul Bəyannaməsində vurğulanan rəqəmsal texnologiya və innovasiya sahəsində əməkdaşlıq, COVID-19 pandemiyası və rəqəmsal iqtisadiyyatın yüksəlişi ilə daha da vacibləşib (Azernews, 2018). Türkiyənin müdafiə sənayesində texnoloji təcrübəsi Azərbaycan və Gürcüstanın rəqəmsal transformasiya proqramları və fintech sektorları ilə sinerji yarada bilər. Logistika dəhlizlərinin, blokçeyn əsaslı gömrük sistemlərinin və elektron ticarət infrastrukturlarının rəqəmsallaşdırılması üç ölkənin ticarətini daha da integrasiya edə bilər. Təhsil

və Tədqiqat və İnkişaf sahələrində birgə layihələr və akademik mübadilə proqramları da bu prosesi dəstəkləyə bilər.

Nəticə

Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasında üçtərəfli əməkdaşlıq Cənubi Qafqazı enerji və nəqliyyat dəhlizlərinin adi bir kəsişməsindən regional sülh və ortaq rifah layihəsinə çevirmək potensialına malikdir. Postsovet dövründə başlayan və 2012-ci il Trabzon Bəyannaməsi ilə institutionallaşan bu format iqtisadi integrasiya, enerji müstəqilliyi və təhlükəsizlik sahəsində nəzərəcarpacaq nəticələr verdi. BTC, BTE, TANAP, TAP və BTQ kimi meqalayihələr üç ölkəyə beynəlxalq enerji və ticarət şəbəkələrində kritik mövqeyə yüksəlmək imkanı verib, azad ticarət sazişləri və qarşılıqlı investisiyalar isə iqtisadi qarşılıqlı asılılığı gücləndirib. Müdafiə sektorunda birgə təlimlər, Şuşa Bəyannaməsi, nazirlərin üçtərəfli görüşləri təhlükəsizlik arxitekturasını dərinləşdirib. Bununla belə, infrastruktur çatışmazlıqları, maliyyə məhdudiyyətləri, regional münaqişələr və geosiyasi rəqabət kimi problemlər bu əməkdaşlığın davamlılığına meydan oxuyur. Sülh proseslərində gələcək irəliləyiş, Orta dəhlizin tam integrasiyası, enerji keçidi və rəqəmsallaşma sahəsində əməkdaşlıq üçtərəfli formatı daha əhatəli və davamlı edə bilər. Üç ölkə suverenlik və ərazi bütövlüyünə qarşılıqlı hörmət əsasında siyasətlərini uyğunlaşdırmaqla Cənubi Qafqazda sülh və sabitliyi təmin edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024), Güney Kafkasya Ülkeleri İle İlişkiler. <https://www.mfa.gov.tr/>

Center for Analysis of International Relations. (2012). Trabzon Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Türkiye. <https://www.mfa.gov.tr/>

Azərbaycan prezidenti. (2021, 16 iyun). Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi. <https://president.az/az/articles/view/52122>

TRENDS Research & Advisory. (2025, Nisan). Minilateralism in the South Caucasus: Türkiye's strategic ties with Azerbaijan and Georgia. <https://trendsresearch.org/>

Caliber.az. (2025, Şubat). Azerbaijan advocates for Georgia's participation in "3+3" format. <https://caliber.az/>

BP. (2025). Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline overview. BP Global. <https://www.bp.com/>

Anadolu Agency. Handan Kazanci (2025, 16 Temmuz). BTC oil pipeline transports 4.6 billion barrels of oil to date. <https://www.aa.com.tr/>

BP. (2024). South Caucasus Pipeline Fact Sheet. BP Global. <https://www.bp.com/>

- Air Center. (2024, 8 Kasım). The Azerbaijan-Georgia-Türkiye Trilateral Format Expands across Multiple Domains. Center of Analysis of International Relations. <https://aircenter.az/en/single/the-azerbaijan-georgia-turkiye-trilateral-format-expands-across-multiple-domains-1574>
- Caspian-Alpine Society. (2025, Mart). The new geopolitical reality in the South Caucasus. <https://caspianalpine.org/>
- Civil Georgia. (2024, Ağustos 2024). Georgia's foreign trade up 8 percent in 2024. <https://civil.ge/>
- Civil Georgia. (2025, 15 Temmuz). External Merchandise Trade, January–June 2025. <https://civil.ge/>
- Caliber.az. (2024, Ekim). Baku-Tbilisi-Kars railway modernization increases capacity fivefold. <https://caliber.az/>
- Caliber.az. (2025a, Şubat). Zangezur corridor: Modernization and new transport routes. <https://caliber.az/>
- Ministry of Trade of Türkiye. (2008). Türkiye-Gürcistan Serbest Ticaret Anlaşması. <https://www.trade.gov.tr/>
- TRACECA. (2017). Lapis Lazuli Transport Corridor. <https://traceca.ge/>
- Turkish Customs Committee. (1996). Azerbaijan-Georgia Free Trade Agreement list. <https://customs.gov.az/>
- DefenceTurk. (2024, 25 Ağustos). Trilateral defence ministers meeting held in Batumi. <https://www.defenceturk.net/>
- Azernews. (2018, 29 Ekim). Foreign ministers of Azerbaijan, Georgia and Türkiye sign Istanbul Declaration. <https://www.azernews.az/>
- TANAP. (2018). Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) project overview. <https://www.tanap.com/>

Received: 09.08.2025

Revised: 15.08.2025

Accepted: 23.08.2025

Published: 30.08.2025